

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**ФАКУЛЬТЕТ ЗАОЧНОГО НАВЧАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ ННІ
ПОЗН**

Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «ПСИХОЛОГІЯ НАРОДУ»

Для студентів факультету
заочного навчання цивільних
осіб ННІ ПОЗН

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготувала **Гринчак М.О.** кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Бойко О. В., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри східноєвропейської історії Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

Чепурко О. О., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української історії та етнополітики Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету заочного навчання цивільних осіб ННІ ПОЗН

“ ___ ” _____ 2016 р.,
протокол № _____

ТЕМА № 5 УКРАЇНСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Чинники формування менталітету та національного характеру
2. Поняття національного характеру та ментальності
3. Складники українського характеру

Висновки

Контрольні питання

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Нариси до історії української етнопсихології [пер. з нім.] / В. Янів; Укр. Вільний Ун-т. – 2-е вид., переробл. і допов. – К.: Знання, 2008. – С.143.
2. Пономарьов А. Українська етнографія: Курс лекцій / А. Пономарьов. – К.: Либідь, 1994. – С.67.
3. Єрмоленко С. Що таке ментальність? / С. Єрмоленко // Літературна Україна – 1993. – №1, січень. – С.7.
4. Українська душа / За ред. В. Храмової. – К.: Фенікс, 1992. – 134 с..
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – Київ-Філадельфія, 1995. - С.241-260.
6. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Дрогобич: Відродження, 1991. – 341 с.
7. Липа Ю. Призначення України / Ю. Липа. – Нью-Йорк: Видавництво: Говерля, 1953. – 308 с.
8. Сухорський С. Ващенко і Ярема про психічні властивості українського народу / С. Сухорський // Рідна школа. – 1992. – №2. – С.2-4.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

вивчення особливостей національного характеру і менталітету українців.

ВСТУП

Довгий час вважалося, що вивчення національного характеру неможливе, адже, вивчаючи окремих індивідів, ми не можемо скласти уявлення про націю в цілому. Окрема особистість не розкриває в повному обсязі національний характер. Елементами національного характеру (його складниками) можуть бути окремі соціально-психологічні риси, а не характери окремих індивідів. Індивідуальна ж психологія є лише допоміжною галуззю психології народів.

I. ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ МЕНТАЛІТЕТУ ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Вплив екологічного чинника на психологічну діяльність українського етносу відзначається в дослідженнях М. Гримич, О. Киричука, О. Кульчицького, В. Павленко, І. Рибчина, В. Скребця С. Тагліна. Так, зв'язку ландшафту з особливостями етнопсихології українців присвятив свою працю І. Рибчин, де він послідовно аналізує вплив основних зон України (степового, лісостепового та гористого ландшафту) на особливості емоційної сфери та мотиваційних установок корінного населення В. Хрущ і О. Хрущ, які вивчали особливості психологічного складу різних етнічних груп Прикарпаття, відзначають у них непереборний потяг до свободи, нетерпимість щодо будь-яких форм примусу і тоталітаризму. Важливими ознаками психології й рисами характеру гірських жителів є сміливість і волелюбність, почуття власної гідності, хоробрість і наполегливість. Закріпленню цих рис у поколіннях сприяли спосіб життя горян, природне середовище їхнього проживання, народна педагогіка.

“З давніх-давен, — пише О. Хрущ, — по високогір'ю розселились люди сміливі, сильні й вільні. Боротьба з силами природи, специфічна система

виховання, що ґрунтується на засадах етнопедагогіки, трудових традицій і народних звичаїв, — усе це формувало почуття незалежності людської гідності”

Можна зробити висновок, що такі особливості сприйняття світу і свого становища в ньому притаманні саме менталітету горян. Дещо інші особливості помічає О. Кульчицький у менталітеті жителів степових районів України, пояснюючи їх географічними чинниками.

Він вважає, що життя серед неосяжних степових просторів не пробуджує активності, навпаки, пробуджує почуття безмежного, недосяжного, неозорого і абсолютного, сприяє скоріше філософським роздумам, аніж активним діям. У цьому ж напрямі, згідно з О. Кульчицьким, діє й такий унікальний екологічний елемент, що підкреслює своєрідність України, як особливість її ґрунтів. Відомі всьому світові надзвичайно родючі українські землі — чорноземи — забезпечували селян усім необхідним, тому їм не треба було докладати неминучих в інших куточках землі зусиль, що також не сприяло виникненню у них додаткових стимулів до активності, залишаючи пріоритет за рефлексією

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Безумовно, зважаючи на сучасні темпи будівництва, неможливо уникнути часткової уніфікації, але потрібно також враховувати те, що національне відродження передбачає також відродження етнічно осмисленого простору, який, у свою чергу, значною мірою впливає на формування етнічної самосвідомості. “Зберегти і примножити етнокультурну поліфонію життєвого простору України — одне з найважливіших завдань з реалізації програми цілісного розвитку національної культури. Це ще й тому важливо, що етнокультура житла була найбільш раціональною з погляду здоров’я й етнопсихології людей, органічно поєднувалась із структурою й кліматичними особливостями середовища. Знайти оптимальну міру соціально необхідних умов життєзабезпечення міста, села, країни та етнопсихологічних елементів —

комплексне завдання гуманітарних, технічних, управлінських наук, що мають єдину вихідну й кінцеву мету своєї діяльності — людину в її етнопсихологічному світі”

II. ПОНЯТТЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ ТА МЕНТАЛЬНОСТІ

Історичні чинники впливають на войовничість українського народу, оскільки ця багата країна завжди потребувала захисту від численних завойовників. Отже, витворився “авантурничо-козацький” тип характеру. Соціальні чинники, тобто відмінності в психології різних суспільних верств — майже не досліджена галузь етнології. Цікаві погляди на цю проблему висловив Дмитро Донцов у своїй праці “Дух нашої давнини” (Мюнхен-Монреаль, 1951), але про це мова далі.

Культура нації витворюється протягом дуже довгого часу; починаючи з прообразів етнічної міфології і закінчуючи сучасною поетичною творчістю. Світовідчуття прадавніх українців органічно увійшло в ментальність їхніх нащадків. Національні образи світу (часто підсвідомі), стереотипи поведінки, психічні реакції або оцінки певних подій чи осіб завжди є відображенням етнічної ментальності, тобто того, що можна назвати “духом народу”. Космополітична ж культура, яку донедавна називали інтернаціональною, денаціоналізує особистість, позбавляє її почуття патріотизму і тому шкідлива для нації.

Національні відмінності — це перш за все відмінності в психології мислення, яка відображається насамперед у мові, а також у розумовій творчості, що випливає з ментальності етносу. На думку Дмитра Овсянико-Куликівського, яскравість національних рис прямо пропорційна рівню інтелектуальної обдарованості, а отже, “теній завжди в психологічному смислі глибоко національний”. Окремі ж суб’єкти, “що стоять у розумовому відношенні нижче середнього рівня, тим більше слабоумні, а також ідіоти позбавлені національних ознак”.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ

Отже, національний характер найповніше відображається саме в культурі, в інтелекті нації. Але не слід забувати, що будь-які узагальнюючі характеристики етносу завжди будуть відносними у порівнянні з іншим етносом.

III. СКЛАДНИКИ УКРАЇНСЬКОГО ХАРАКТЕРУ

Юрій Липа визначає 4 складники української пракультури і докладно характеризує їх: це трипільський, понтійський, готський, київсько-руський первені.

1. Трипільська пракультура має етнічний зв'язок з пракультурою Малої Азії, тобто більш південною. Це були люди, що гартувалися у суворіших кліматичних умовах, ніж малоазійці. Саме вони залишили у спадок українцям свою терплячість, мовчазну відвагу, скромність, обережність, впертість у досягненні мети і вміння стійко сприймати невдачі. “Це — характери, що кружляють у крові сучасних українців, і завжди їх діла, їх здобування в них можуть відродитися”.

Саме трипільська цивілізація сформувала праукраїнські міста і села, збудувала дороги, вали, розбила землю на поля й лани. Від них у нас і психологія хлібороба, і пошана до жінки, і родинні звичаї, і демократичний громадський устрій.

2. Понтійська пракультура — це культура північного Причорномор'я, де людність була перемішана з еллінським етнічним типом. Ольвія і Пантикапей існували понад тисячу років. Їхня культура була тісно пов'язана з культурою трипільців, тобто певною мірою успадкувала від них свої культи (напр.. Коструба, Богині Матері, Полеля, та ін.) Понтійська культура близька, а іноді просто ототожнюється зі скіфською. Від них українці успадкували відвагу, підприємливість, творчий дух, потяг до краси. Як писав професор Щербина, індивідуалізм українця протистоїть стадності, але його відданість улюбленій справі спонукає його знаходити

спільників та однодумців. Звідси потяг українця до різних спілок, громад, артілей тощо. Цю рису також успадковано від понтійського первеня.

3. Готські впливи, відомі в II ст. н.е., прийшли в Україну через Волинь з імперії Остроготів. Щоправда, сучасні дослідження доводять, що вплив готів у нашій історіографії був дещо перебільшеним. Від них могли бути успадковані стійкість характеру, військова та державна дисципліна, дотримання угод, організованість.

Цікаве поєднання готизму з еллінізмом (понтийством) дало тип запорозького козака, який дивував іноземних істориків: люди військові і водночас торгові, продають рибу і хутра тощо. Катерина II заздрила козацькому вмінню провадити свою економічну політику, а польський історик дивувався, звідки Богдан Хмельницький мав кошти для ведення війни.

4.. Київсько-руський первень. Староукраїнська держава Київська Русь проіснувала близько 700 років. Від неї в українців свідомість своїх політичних традицій, які зберегла князівська еліта навіть у Литовській державі, а також продовжили запорозькі козаки аж до скасування Гетьманщини. Цей дух волелюбності і національної гордості почав найбільше притлумлюватися у XVIII ст. Ще старші люди передавали нащадкам цей глибинний український патріотизм, але вже для українськості наставали сумні часи.

Недоліки і вади національного характеру

Д. Сікейрос писав: “Національне минуле служить нам ніби для перевірки того, хто ми є, і для того, щоб знати, чим ми станемо в майбутньому... Треба вдивитися на себе в дзеркало історії нації для того, щоб вивчати себе в цьому дзеркалі, щоб іти далі відповідно до реальності нашого часу, і весь час дивлячись уперед”

За нормальних умов історичного розвитку, коли народ не піддається ніяким національним утискам, його психіка врівноважена, дії спокійні, впевнені, національна гордість проявляється як щось природне для всієї

нації.

Нажаль, Україна була позбавлена природного культурно-національного розвитку. Історична розірваність територій між кількома панівними державами спричинилася до прояву в українському характері двох патологічних явищ: атрофії та гіпертрофії національної психіки.

Тож подивимося, яких “хвороб” слід позбутися українському етносу, щоб стати самим собою у своїй державі.

1. Людина без національних запитів і прагнень — вражена “хворобою” атрофованого національного почуття. Саме існуванням великої кількості таких людей серед українців виправдовували свою шовіністичну політику наші “старші брати”. Звідси і міщанське: “вы же сами ведете своих детей в русскую школу”, і удавана байдужість до мовної проблеми: “говорите на своем украинском, кто вам запрещает?”

Причини атрофії національної психіки відомі:

а) антиукраїнська політика Московської держави впродовж кількох століть;

б) обмеження і переслідування національної культури в українському середовищі своїми ж запродавцями;

в) притлумлення національної свідомості та зосередження її на класових чи професійних інтересах;

г) зростання міського населення за рахунок сільських жителів і нівеляція їхніх національних рис, коли своя психіка втрачена, а нова не набута та ін.

Отже, втрата свого національного образу призводить до дезорганізації всієї психіки. Тоді людині байдужа і мова, і політика, і держава. Увага зосереджується на матеріальних речах: добробуті, ситості тощо. Цій “хворобі” піддаються переважно люди остійського, рідше динарського типу.

2. Якщо національність може бути об’єктом почуття, то за умов пригноблення нації іншою нацією виникає почуття образи і національного

приниження, несприйняття насильства, виникає озлоблення й ненависть до гнобителів. Часто, на противагу існуючому серед більшості народу затьмаренню національних почуттів, демонструється підвищена, розпалена любов до рідного краю, до своєї мови, звичаїв тощо.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Але найефективнішим засобом проти національної атрофії стане зміцнення і утвердження самої Української держави як незалежної, визнаної у світі, багатой, висококультурної, національно свідомої, гордої й шляхетної.

За цих умов зникне і гіпертрофія національної психіки, яка перейде в звичайний і природний для кожної здорової нації патріотизм.

Важливо усвідомити, що знання про національні риси характеру, психологічні особливості народу потрібні перш за все для самовдосконалення кожного індивіда. Прадавній афоризм “пізнай самого себе”, не раз проголошуваний античними мудрецами і розвинутий вітчизняним філософом Григорієм Сковородою, не втратив своєї вартості й сьогодні.

Пізнати, якими ми є, нелегко. Кожен може знайти в собі риси понтійця, що мирно уживаються з лінощами остійця. “Чистих” типів, напевно, ми не зможемо відшукати. Отже, слід спрямовувати себе на вдосконалення кращих рис особистості, водночас позбуваючись того, що заважає нашому поступу.

І хоча національний характер не є сумою характерів окремих індивідів, але духовне здоров’я нації цілком залежить від здоров’я кожної особистості. Тож будемо свідомими того, що кожен українець є спадкоємцем глибокої і мудрої нації, багатой духовно і морально, і не ганьбімо пам’ять наших пращурів!

ВИСНОВКИ ДО ТЕМИ

Під впливом різних факторів в українського народу сформувались такі риси характеру, як волелюбність, тяжіння до рівноправності, хоробрість, відкритість, кмітливість, винахідливість, щедрість, збереження своїх традицій і вірувань. Демократизм характеру українців вимагав у всі часи та періоди і сьогодні вимагає демократичного устрою держави, демократичного змісту, форм і методів виховання. На ґрунті економічних і побутових умов, і, особливо, під впливом індивідуальної і практичної діяльності у нашого народу розвинулись такі якості, як переважання розуму і почуттів, що є прекрасною основою для творчості в галузі інтелектуальній та естетичній.

Продовжити дослідження можна у напрямку виявлення нових рис, які сформувалися у молодого покоління українців під впливом таких явищ як індустриальний розвиток, урбанізація, масова культура, і які почали досліджувати молоді науковці.

Контрольні питання

1. Особливості українського менталітету за М.Грушевським, М.Костомаровим, В.Липинським.
2. Архетипи українського етносу